

Pod prudkým žiarom surrealizmu (O zabudnutom vyhlásení Michala Považana z roku 1938)

Dušan Teplan

Katedra slovanských filológií

Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre

Under the Fierce Light of Surrealism (On the Forgotten Declaration of Michal Považan from 1938)

Litikon, 2023, Vol. 8, No. 1, pp. 51-61

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9253-2888>

The aim of the study is to characterise a hitherto unpublished statement of the representatives of Slovak surrealism from 1938. Its author is the literary critic and theoretician Michal Považan. The document shows what were the beginnings of Slovak surrealism and what were the goals of its representatives. The study analyses all parts of the document with regard to the cultural and social context of the time. The study publishes the document in full. The document was supposed to be published in 1938 in the Czech Republic, but for unknown reasons it did not happen.

Keywords: surrealism, declaration, Michal Považan, Slovak surrealism

Aj keď už bol slovenský nadrealizmus veľakrát predmetom literárnohistorického bádania, stále existujú v tejto oblasti nepreskúmané témy. Týka sa to aj vyhlásenia, ktoré začiatkom apríla 1938 v mene nastupujúceho hnutia sformuloval jeho budúci teoretik a organizátor Michal Považan. Podľa dostupných informácií napísal toto vyhlásenie bezprostredne po uskutočnení vôbec prvej pracovnej schôdzky slovenských prívržencov surrealizmu v bratislavskej kaviarni Metropol. Text mal pôvodne vyjsť v Česku, a to ako súčasť polemického brožúry, ktorú o mesiac neskôr pod názvom *Surrealismus proti proudu* publikoval jeden z hlavných predstaviteľov tamojšieho surrealizmu Karel Teige, no z neznámych dôvodov sa to neudialo. Vyhlásenie zostalo v rukopise a dnes je uložené v Teigeho pozostalosti, ktorú spravuje Literárny archív Pamätníku národného písomníctva v Prahe (Považan, 1938b).

Keďže z textu boli doteraz publikované len krátke úryvky,¹ na tomto mieste ho uverejňujeme v plnom znení:

¹ Tieto úryvky sme uverejnili v knihe *Slovenský nadrealizmus v korešpondencii (1935 – 1948)* (Teplan – Kamenčík, 2022).

Skupina slovenských surrealistov, ktorá sa utvorila 2. IV. 38 v Bratislave, vznikla z potreby sústredenia všetkých tých ľudí, ktorí chcú v zmysle činnosti André Bretona a medzinárodného surrealizmu rozvíjať program surrealistickej skupiny.

Divergentné historické podmienky určujúce vývoj spoločenských tried na Slovensku, zbytky feudalizmu ocitajúce sa vo frontálnom stretnutí s novodobým hospodársky liberalizmom boli širokým rámcom i pre rozvoj kultúrnej tvorby. Dnes nachádzame slovenskú kultúru v takej podobe, v akej ju poznáme z minulosti, je to podoba dvojtvárna: jedna tvár ukazuje poetický odkaz ľudový, predstavovaný zbojníckymi piesňami, a druhá je zahalená do masky stupídneho klerikalizmu. Slovenskí surrealisti poučení prípadom Dilonga a jeho františkánskych kompaňonov, ktorí pod menom surrealizmu vydávali svoje skarikované ukážky modernej poézie, radikálne odmietajú túto novú inváziu klerikalizmu do kultúry, a tým skôr do poézie, a robia to z toho vedomia, že surrealizmus nie je iba médiom poetického tvorenia, ale platformou poetického a vedeckého experimentovania.

V slovenskej histórii nenašli sme takých poetických meteorov surrealizmu, akých poznáme vo Francii a v západnej Európe, máme však tuná vitálnu tradíciu zbojníckej poézie a jej vynikajúceho interpreta Janka Kráľa, jedinečného rebelanta z roku 1848. Atmosféru zbojníckych motívov je aj atmosférou, z ktorej vyrastá revolučná tvorba slovenských surrealistov, súc osvetľovaná prudkým žiarom internacionálneho surrealizmu.

Bedlivo sme sledovali rozchod Vítězslava Nezvala z pražskej surrealistickej skupiny a vychádzajúc z nutnosti stáleho kontrolovania jedinca skupinou a zasa opačne a z požiadavky obrany špecifity surrealistického diela, spoločne s pražskou surrealistickou skupinou sme konštatovali, že dvojdomá politická a poetická prax Vítězslava Nezvala nemôže slúžiť obom stranám, surrealizmu a strane nepriateľskej, ale naopak, že v dnešnom štádiu vývoja Vítězslav Nezval nachádza sa na opačnom, protisurrealistickom fronte. Ten fakt nás vedie k tomu, že sme zaujali v prípade Nezvalovom spoločné stanovisko so surrealistickou skupinou pražskou.

Prvý kolektívny prejav slovenských surrealistov je vydanie zborníka vlastných a cudzích prác, ktorého vydanie je proponované do najbližších dní. (Zborník vyjde v nakladateľstve Jožu Jíchu v Brne – Husovice.)

M. M. Dedinský, Rudolf Fabry, Vladimír Reisel, Michal Považan

Pre lepšie ozrejmienie dokumentu je dôležité najskôr priblížiť, v akom štádiu vývoja sa v roku 1938 nachádzal slovenský nadrealizmus. Odborná verejnosť sa dnes zhoduje v názore, že prvým signálom jeho nástupu bola debutová zbierka básní Rudolfa Fabryho *Utaté ruky* z roku 1935. Následne sa do činnosti zapojili aj niekoľkí ďalší básnici (M. M. Dedinský, J. Lenko, V. Reisel) a literárni teoretici (M. Bakoš, K. Šimončíč, M. Považan), ktorých spájali najmä rovnaké estetické preferencie. Práve v roku 1938 však nastala jedna dôležitá zmena. Ak sa aktivity jednotlivých osobností nastupujúceho hnutia dovtedy prejavovali len v podobe individuálneho tvorivého úsilia, od daného roku začali navonok vystupovať spoločne ako relatívne ucelený a vnútorne organizovaný kolektív s početnými cieľmi a silnými zásadami. Túto zmenu si vyžiadala predovšetkým potreba vytvoriť pre všetky ďalšie aktivity ideovú, ako aj organizačnú platformu a pozdvihnúť tak hnutie na novú, vyššiu úroveň. Nie náhodou sa Mikuláš Bakoš

neskôr rozhodol pre celé zoskupenie – a to už aj vrátane tých, ktorí sa k nemu pridali po roku 1938 – používať označenie Avantgarda 38 (viac Bakoš, 1969, s. 35, 258).

K väčšiemu prehĺbeniu vzájomnej spolupráce chceli zakladajúce osobnosti hnutia v roku 1938 prispieť viacerými kolektívnymi vystúpeniami, no nie všetky sa im podarilo zrealizovať. Okrem vyhlásenia, ktoré malo vyjsť v brožúre K. Teigeho, nedotiahli do úspešného konca ani manifest s plánovaným názvom *Daniel v jame levovej*. Z viacerých prameňov vieme, že tento manifest začal vznikať už vo februári 1938 a jeho hlavnými iniciátormi boli M. M. Dedinský a M. Považan (Bakoš, 1969; Drug, 2001). Podľa dobovej tlače mal vyjsť v podobe zborníka: „Mladí slovenskí literáti surrealisti vydajú manifest. V manifeste bude úvod od Vítězslava Nezvala a list od vodcu francúzskych surrealistov André Bretona. Ďalej tam bude štúdia M. Považana o situácii v slovenskej poézii a postavení slovenského básnika, rozhovor s N. Bakošom o slovenskom verši a básne od M. Dedinského, R. Fabryho a Vladimíra Reisela. Zborník vydá surrealistické nakladateľstvo Jožu Jíchu v Brne“ (1938a, s. 3).

Z úspešne realizovaných iniciatív malo pre hnutie najväčší význam špeciálne trojčíslo časopisu Slovenské smery umelecké a kritické. Mladí literárni teoretici M. Bakoš a K. Šimončíč zredigovali toto trojčíslo so zámerom predstaviť nastupujúci spolok ako súčasť širších kultúrnych procesov tej doby. Okrem ukážok z básnickej tvorby R. Fabryho, J. Lenka či V. Reisela v ňom uverejnili preklady z európskej avantgardnej poézie (G. Apollinaire, A. Breton, T. Tzara, P. Eluard), teoretické štúdie z oblasti literárnej vedy, estetiky či filozofie (M. Bakoš, I. Hrušovský, J. Mukaňovský, M. Novák, M. Považan a i.), ako aj niekoľko reprodukcí surrealistických výtvarných diel (R. Fabry, J. Štyrský, Toyen). Zostavovatelia tento rozsiahly súbor príspevkov vydali neskôr aj separátne pod názvom *Áno a nie*.

Celkom inou etapou vývoja prešla v roku 1938 skupina českých surrealistov. Tá sa po štyroch rokoch oficiálneho fungovania ocitla vo vnútornom rozkole. Problém spôsobila roztržka, ktorú začiatkom marca vyvolal počas spoločnej schôdze básnik Vítězslav Nezval. K vyhrotenému sporu viedla najmä jeho nespokojnosť s názormi ostatných surrealistov na politické dianie vo vtedajšom Sovietskom zväze. Zásadne sa vtedy ohradil voči K. Teigemu, ktorý sovietsky režim aj pre jeho represívne opatrenia v oblasti kultúry (čistky v Treťjakovskej galérii, kampaň proti Dmitrijovi Šostakovičovi za operu *Lady Macbeth Mcenského okresu*, zrušenie Mejercholdovho divadla a i.) stále viac prirovnával k režimu v nacistickom Nemecku.² Pre V. Nezvala bolo takéto stanovisko neprijateľné o to viac, že v súlade s komunistickou propagandou považoval Sovietsky zväz za jedinu mocenskú silu s potenciálom zabrániť ďalšej expanzii nacizmu v Európe. Do akej miery kládol na túto vec dôraz, prezrádza aj fakt, že len niekoľko dní po roztržke oznámil v komunistických periodikách rozpustenie skupiny. Na svojom rozhodnutí neústupne trval, hoci ostatní surrealisti považovali toto rozhodnutie za neoprávnené. Na spoločnom stretnutí v polovici marca Nezvalovo rozpustenie skupiny odmietli a zo svojich radov vylúčili práve jeho (viac Bednaříková, 2013, s. 32; Drápala, 1996, s. 190 – 191; Pavčík, 2019, s. 118 – 119). Celý konflikt vyvrcholil v máji 1938, keď K. Teige vydal už spomenutú brožúru *Surrealismus proti proudu*. V nej vystúpil nielen proti V. Nezvalovi, ale i proti jeho zástancom z radov komunistických intelektuálov (viac Teige, 1938).

² Doteraz málo prebádaná je otázka, či mali V. Nezval a K. Teige rovnaký názor na surrealizmus. Na dôkladnejší výskum tejto otázky vyzýval už pred niekoľkými desaťročiami český literárny historik Ladislav Soldán. Viac pozri Soldán, 1986, s. 43.

Dianiu v skupine českých surrealistov je venovaný aj jeden odsek Považanovho vyhlásenia, ale skôr než sa k nemu vyjadríme, pozornosť upriamime na predošlé časti. Významne pôsobí už úvodná pasáž, kde sa M. Považan zmienil o sformovaní skupiny slovenských surrealistov. Fakt, že použil ešte francúzske pomenovanie, nie je až tak prekvapivý. Jeho slovenský ekvivalent začali nadrealisti systematicky používať až začiatkom roka 1939. Poznámka je zaujímavejšia skôr z historiografického hľadiska. Ukazuje, aký dôležitý význam malo pre sformovanie nadrealistického hnutia bratislavské stretnutie jeho zakladajúcich členov v apríli 1938. Z poznámky vyplýva, že na tomto stretnutí sa oficiálne zoskupili do jedného celku. Takto o veci informovali aj širšiu verejnosť, ako to ilustruje správa, ktorú krátko po stretnutí vydali v Robotníckych novinách. Text bol uverejnený 5. apríla pod názvom *Slovenskí surrealisti sa združili*: „V sobotu (t. j. 2. apríla – pozn. autora) mali v Bratislave schôdzku mladí literáti inklinujúci k surrealizmu a založili skupinu, ktorá bude spolupracovať s medzinárodným surrealistickým hnutím. V skupine sú zatiaľ len štyria: R. Fabry, VI. Reisel, Dedinský a Považan. Ostatní zostávajú mimo, ale v úzkej spolupráci (Bakoš, Šimončíč, Sýkora, Lenko a iní). V debata bolo jednohlasne odmietnuté spojovanie surrealizmu s katolicizmom, ako to robia na Slovensku Dilong a Paldia“ (1938b, s. 3).

Aj napriek uvedeným dokumentom obostiera bratislavské stretnutie zakladajúcich členov nadrealizmu niekoľko nejasností. Dodnes napríklad nie je zrejmé, prečo do zoskupenia neboli okrem M. M. Dedinského, R. Fabryho, M. Považana a V. Reisela zaradení aj M. Bakoš a K. Šimončíč. Uvedená správa z Robotníckych novín ich predstavuje len ako spolupracovníkov a v Považanovom vyhlásení dokonca nie sú uvedení vôbec. Tento fakt pôsobí o to zvláštnejšie, že práve oni dvaja mali na zorganizovaní bratislavského stretnutia najväčší podiel. Osobitne M. Bakoš vynaložil mnoho úsilia, aby bola schôdzka z organizačného hľadiska dobre pripravená a zúčastnilo sa na nej čo možno najviac ľudí s ochotou prispieť k ďalšiemu prehlbovaniu avantgardných snáh v slovenskej literatúre. O jeho úlohe v danej veci veľa vypovedajú aj dva korešpondenčné lístky, ktoré koncom marca adresoval básnikovi V. Reiselovi, v tom čase študujúcemu na Karlovej univerzite Prahe.³

Prvý lístok napísal M. Bakoš 24. marca 1938. Z textu vyplýva, že svojmu priateľovi o stretnutí písal už predtým, no zrejme až na tomto mieste ho podrobnejšie oboznámil s jeho základnou náplňou. Osobitnú pozornosť si v tejto súvislosti zaslúži fakt, že sám autor vnímal bratislavskú schôdzku ako príležitosť na ustanovenie skupiny slovenských surrealistov. Z tohto hľadiska je naozaj zvláštne, že do nej nebol oficiálne zaradení:

Milý priateľu,

písal som Ti, že by bolo treba zvolať konečne všetkých ľudí, ktorí by prišli do úvahy pre slov. skupinu surrealistickú či akú. Čakal som Tvoju správu, kedy pôjdeš na sviatky domov, aby som zvolal všetkých na tú dobu do Bratislavy. Myslel som, že by to bolo najvhodnejšie, lebo inej príležitosti ani nieto, aby sme sa všetci zišli (hlavne, aby si tam bol Ty). Nevieš, či Ti záleží na tom, aby sme si už raz prediskutovali všetky naliehavé veci. Dosiaľ si mi neodpovedal. Musíš predsa chápať, že nemôžem všetkých ľudí (asi 8) za dva-tri dni zohnať – keď ešte k tomu väčšina ešte nič o tom nevie – čakal som

³ Nasledujúcu korešpondenciu preberáme z knihy *Slovenský nadrealizmus v korešpondencii (1935 – 1948)* (Teplan – Kamenčík, 2022).

na Tvoje správy. Či ešte nevieš, kedy pôjdeš domov? – Odpovedaj mi, prosím, ak môžeš a ak Ti na záleží na tom, *ihneď!*

K tej schôdzi by sa hodil koniec budúceho týždňa, 1.-2. IV. Dones originály všetkých prekladov. V univ. kniž. v Brat. sú niektoré surreal. franc. knihy.

S priateľským pozdravom
Tvoj Nik. Bakoš

Druhý korešpondenčný lístok napísal M. Bakoš o štyri dni neskôr. V ňom priblížil priebeh schôdzky a súčasne uviedol všetkých pozvaných hostí. Zaujímavosťou je, že sa medzi nimi objavili aj básnik Ján Kostra a literárny kritik Jozef Felix, hoci ich vtedajší postoj k avantgarde nebol tak jednoznačný ako u ďalších osôb. Možno aj z tohto dôvodu napokon pozvanie neprijali. Dnes vieme, že okrem M. Bakoša a K. Šimončiča boli na schôdzke prítomní ešte M. M. Dedinský, R. Fabry, J. Honza (Dubnický), J. Lenko, M. Považan, V. Reisel a E. Sýkora.

Milý priateľu,

Tvoje správy som dostal. No zdá sa, že by si mohol cestovať z Prahy ranným vlakom, ktorý je – ako píšeš – v Bratislave o 14.59. Bolo by to neskoro začínať až o pol deviatej večer. Pretiahlo by sa to do noci a vtedy sa už obyčajne hovorí od vecí. Prosím Ťa, prelož si teda odjazd z Prahy v sobotu na ráno. Začiatok schôdze bol už stanovený na pol piateu v Metropolke. Pozvaní boli: Fabry, Dedinský, Považan, Lenko, Sýkora. Potom prídeme: Šimončič a ja. Z Prahy by som ešte pozval J. Honzu. Nevieam, či sa s ním poznáš. Študuje na filozofii a zvl. kunsthistoriu. Je to šikovný chlapec a bolo by dobre ho pribrať. „Surreal.“ verše píše vraj teraz Kostra. Pozveme ho teda. Uvidíme! Písal som i Felixovi. Treba si s ním vyjasniť pomer. Niekedy zaujíma správne stanovisko (Paldia), ale, zdá sa, vcelku nemá veci jasné. – Pred schôdzkou treba (písomne) oznámiť otázky, o ktorých kto chce hovoriť. Je to technické opatrenie, aby sa predišlo táraniam od vecí a šetrilo časom. – Napíš ešte Klementovi do Br., kedy prídeš, aby Ťa čakal na stanici. Do nedele rána to nejako pretárame, premotáme. O to nemaj strach. Teda: nech žije „zjazd surrealistov“. Do videnia!

Tvoj N. Bakoš

Fakt, že sa po bratislavskom stretnutí neustanovila skupina slovenských prívržencov surrealizmu so všetkými jej potenciálnymi príslušníkmi, mohol byť jedným z dôvodov, pre ktoré mu M. Bakoš nikdy nepripísal zásadnejší význam. Dobrý príklad ponúka aj jeho historiograficky zameraná monografia *Avantgarda 38* z roku 1969. V knihe síce bratislavské stretnutie spomenul, no súčasne s tým už neuviedol, že podľa časti účastníkov išlo o udalosť, na ktorej svoje zoskupenie organizačne sformovali. Z jeho hľadiska bolo pre ďalšie vývinové smerovanie nadrealizmu podstatné až vydanie spomenutého trojčísla Slovenských smerov v júli 1938. Práve táto udalosť prispela podľa neho najvýraznejšie k vykryštalizovaniu nadrealistického hnutia aj s jej umelecko-estetickou a svetonázorovou orientáciou.

O tom, ako M. Bakoš zareagoval na ohlásený vznik skupiny a ako vnímal Považanovo vyhlásenie, nemáme dnes žiadne informácie. S istotou vieme len povedať, že už vtedy mu boli obe skutočnosti známe. O vyhlásení ho informoval dokonca sám M. Považan, ako to ukazuje

jeho korešpondenčný lístok zo 4. apríla 1938, v ktorom M. Bakošovi spolu s menami signátorov stručne predstavil obsah textu:

Milý Kola,

na prehlásení, ktoré sme dali do brožúry pražských surrealistov „Surrealismus proti proudu“, sú podpísaní *Fabry, Reisel, Dedinský a ja*. Vôbec žiadne bombastické frázy sú tam nie, iba tolko: utvorila sa skupina slov. surrealistov, pripojuje sa k medzinár. surr. a vo veci rozchodu V. Nezvala s praž. skupinou stavia sa na *stanovisko surrealistické*, teda proti Nezvalovi spoločne s praž. i parížskymi surrealistami. Reiselovi som to osobne povedal. – Článok, ak posielaš neskoro, vráť mi na pripojenú adresu.

Srdečne Ťa zdravím

Mišo

Vráťme sa však ešte k prvému odseku Považanovho vyhlásenia. V žiadnom inom dokumente sa nadrealisti tak explicitne neprihlásili k zakladateľovi surrealistického hnutia A. Bretonovi ako práve tu. V tom období asi malo ísť o potvrdenie účasti na rozvíjaní surrealizmu, no možno za tým vidieť aj úsilie presiahnuť úzke rámce národnej kultúry a prisúdiť vlastným tvorivým snahám univerzálnejšiu/globálnejšiu platnosť. Tento zámer potvrdzuje do veľkej miery aj spomenuté trojčíslo Slovenských smerov, ktoré popri inom prinieslo preklady básní viacerých významných predstaviteľov európskej avantgardy vrátane A. Bretona. Neskôr sa už nadrealisti k tomuto kultúrnemu modelu natoľko nehlásili, čo malo súvis hlavne s tlakom, ktorým bol na ich hnutie vyvíjaný počas druhej svetovej vojny. Aj pod vplyvom vtedajšej vládnucej politiky, ktorá vychádzala z ideí národného socializmu, sa im neraz vyčítalo, že svojím príklonom k medzinárodnému surrealizmu zrádzajú slovenské záujmy. Takto o nadrealizme písali najmä denníky *Gardista* a *Slovák*, ktoré boli hlavnými tlačovými orgánmi vládnuceho štruktúru. Objavovali sa v nich napríklad tvrdenia, že nadrealistická tvorba odporuje mentalite Slovákov a vo svojej podstate je voči nim nepriateľská (ob, 1942, s. 6).

V druhom odseku vyhlásenia sa M. Považan zamerl na dva osobitné problémy. Najskôr sformuloval svoj pohľad na vtedajší stav slovenskej kultúry. Aj keď ide o pomerne krátku pasáž, je zrejme, že v tom čase chcel predstaviť nastupujúce hnutie v širších súvislostiach. Jeho zámerom bolo zdôrazniť, že sformovanie tohto zoskupenia nepodmienili len tvorivé ambície jeho predstaviteľov, ale v nemalej miere aj okolnosti, za ktorých pôsobili v slovenskom kultúrnom prostredí. Spolu s ním zastávali rovnaký názor ešte M. Bakoš a K. Šimončíč, hoci tí reflektovali celý problém vždy s trochu inými zámermi a v iných rámcach. Na ilustráciu toho možno uviesť aspoň Bakošove články *Surrealizmus na Slovensku a čo s tým?* (1936) a *K vývinu a situácii slovenskej literatúry* (1938).

V nadväznosti na danú pasáž spomenul M. Považan františkánskeho kňaza a zároveň básnika Rudolfa Dilonga. Z textu vyplýva, že mal zásadné výhrady voči jeho snahám uplatňovať v básnickej tvorbe surrealistické tvárne postupy.⁴ Zjavne bol proti tomu, aby sa surrealizmus v takejto podobe redukoval na druh poetiky a ignorovali sa pritom jeho ideové aspekty. Aj nasledujúce slová z jeho vyhlásenia potvrdzujú, že pod surrealizmom chápal širšie koncipovaný

⁴ Počas tridsiatych rokov sa Dilongov príklon k surrealistickej poetike najvýraznejšie prejavil v zbierke básní *Mladý svadobník*, ktorá vyšla rok po *Utatých rukách* R. Fabryho. Na surrealizmus ešte neskôr nadviazal v knihách ako *Somnambul* (1941) či *Ktosi ťa volá* (1942).

systém, ktorý má význam nielen pre umeleckú tvorbu, ale aj komplexnejšie poznávanie skutočnosti: „... a robia to z toho vedomia, že surrealizmus nie je iba médiom poetického tvorenia, ale platformou poetického a vedeckého experimentovania.“

Považanov vzťah k R. Dilongovi sa zmenil až časom. Počas vojnových rokov ho označil za spolutvorcu slovenskej avantgardnej poézie a dokonca aj plánoval napísať o jeho tvorbe odbornú monografiu.⁵ Jednou z príčin tejto zmeny mohol byť fakt, že ako literárny kritik zúžil svoje hodnotiace kritériá a prestal akcentovať spomenuté aspekty. Celkom príznačná je z tohto hľadiska jeho recenzia Dilongovej zbierky básní *Ktosi ťa volá* (1942), kde zohľadnil výhradne poetologické zretele (Považan, 1942). Zásadne odmietavý vzťah k R. Dilongovi naďalej zaujímal už len V. Reisel, o čom svedčí aj jeho list zo 16. marca 1943, ktorý napísal ďalšiemu nadrealistovi Š. Žárymu. V tomto liste opísal R. Dilonga nelichotivými slovami, pričom Považanovu spoluprácu s ním označil za chybu, ktorá výrazne škodí reputácii nadrealistického hnutia (Teplan – Kamenčík, 2022).

Už len pre úplnosť treba dodať, že pod „františkánskymi kompaňonmi“ mal M. Považan na mysli mladých básnikov z františkánskeho prostredia, ktorí sa od tridsiatych rokov zoskupovali okolo R. Dilonga. Jedným z nich bol Arnold Paldia, ktorý v roku 1937 vydal surrealisticky orientovanú zbierku básní *Prsty nad riekou*. Predstavitelia nadrealistického hnutia – osobitne jeho teoretici M. Bakoš a M. Považan – sa k tejto knihe stavali kriticky, vyčítajúc jej najmä nízke estetické kvality, ale aj povrchný vzťah k základným princípom básnickej avantgardy (Teplan – Kamenčík, 2022).

V ďalšej časti svojho vyhlásenia sa M. Považan pokúsil stručne ozrejmiť spätosť nastupujúceho umeleckého hnutia s domácou literárnou tradíciou. Nastolenie tejto otázky vyplynulo zrejme z potreby zdôrazniť, že aj na Slovensku má surrealizmus svoje opodstatnenie. To sa začalo spochybňovať už po vydaní Fabryho *Utatých rúk*,⁶ ešte výraznejšie to však bolo na konci tridsiatych rokov, keď sa nadrealisti definitívne zoskupili do jedného celku. Proti myšlienke, že korene nadrealizmu možno hľadať aj v tradícii slovenskej kultúry, vystupovali najmä literárni kritici Ján E. Bor a Jozef Kútnik Šmálov. Pôsobenie nadrealistov v oblasti literatúry odmietali so slovami, že len napodobňujú tvorbu českých a francúzskych surrealistov. Zhodne dokonca vykresľovali nadrealizmus ako kvetinu, ktorá k nám bola presadená z cudziny. Ako prvý použil túto metaforu J. K. Šmálov v článku *Má surrealizmus na Slovensku predpoklady?* (1939), J. E. Bor o rok neskôr v recenzii na nadrealistický zborník *Sen a skutočnosť* (1940).

Tvorivé aktivity nastupujúcich nadrealistov spojil M. Považan so zbojníckou poéziou a okrajovo aj s tvorbou romantického básnika Janka Kráľa.⁷ V ďalšom období už zbojnícku

⁵ Monografiu plánoval napísať po vzájomnej dohode s R. Dilongom, no pre iné povinnosti tento cieľ nikdy nenaplnil (viac Teplan – Kamenčík, 2022).

⁶ Po vydaní Fabryho debutu sa niektorí recenzenti vyjadrili, že surrealizmus nemá v slovenskej kultúre žiadnu oporu. Predmetom kritiky sa stal hlavne pre svoje základné ideové východiská. Jeden z recenzentov Fabryho knihy o surrealizme napísal: „Vraj surrealizmus. Bože, v Čechách sa robila taká reklama poetizmu, a – onemel, zadriemal. Po desiatich-pätnástich rokoch sa prevalila vlna – či vlastne sa len chce prevaliť – i na Slovensko a – myšlienkove, názorove trčí v akomsi šaškovskom a povýšenecom úšklabku na všetko veľké a sväté, proti duchu, naturalisticky“ (– po –, 1936, s. 135).

⁷ Pre objektívnosť treba uviesť, že M. Považan nebol prvým kritikom, ktorý upozornil na tieto korene nadrealistickej poézie. Už po vydaní *Utatých rúk* R. Fabryho naznačil literárny kritik Michal Chorváth spojenie s domácou ľudovou poéziou, ako aj s tvorbou J. Bottu a J. Kráľa. Viac pozri Chorváth, 1936, s. 9.

poéziu často nespomínal, zato spojenie nadrealistickej poézie s osobnosťou a dielom J. Kráľa akcentoval takmer nepretržite. Tejto problematike venoval osobitnú pozornosť v článkoch ako *Básnické torzo Janka Kráľa* (1939) či *Nadrealizmus v slovenskej poézii* (1939). Napríklad v prvej z týchto prác charakterizoval vzťah nadrealistov ku Kráľovmu dielu takto: „... nová básnická skupina slovenských nadrealistov pristupuje k básnickému dielu Kráľovmu ako k dielu, ktoré má tlmočiť nielen ich predstavu o položení básnika v spoločnosti, ale ktoré i samé je časťou ich umeleckého úsilia“ (Považan, 1939a, s. 7).

Štvrtý odsek vyhlásenia je venovaný V. Nezvalovi a jeho odchodu zo skupiny českých surrealistov. Z hľadiska ďalšieho vývoja slovenského nadrealizmu trochu prekvapuje, s akou razanciou tento odchod M. Považan odsúdil, no vtedy jeho postoj dával zmysel. Po niekoľkých desaťročiach to priznal aj Š. Žáry v esejistickej knihe o V. Nezvalovi *Stovežatý básnik*. Podľa jeho mienky zohral vo veci dôležitú úlohu najmä fakt, že v roku 1938 bola situácia surrealizmu na Slovensku iná než v Česku. Len pripomeňme, že kým v Česku prechádzala skupina surrealistov vnútornou diferenciáciou, na Slovensku sa prívrženci surrealizmu ešte len usilovali sformovať do jedného celku. Za týchto okolností sa mohol Nezvalov odchod celkom prirodzene javiť ako protisurrealistický akt, hoci Š. Žáry poznamenal, že uvedený názor zastávali najmä tí najortodoxnejší. V tejto súvislosti stojí za zmienku aj jeho poznámka, že M. Považan plánoval spolu s M. Bakošom odoslať V. Nezvalovi list s nesúhlasným stanoviskom k jeho rozhodnutiu. Svoj zámer si údajne rozmysleli až pod tlakom nasledujúcich spoločenských zmien v Československu a list nakoniec neodoslali (Žáry, 1981, s. 37).

Považanov postoj k rozkolu českých surrealistov bol zjavne motivovaný ambíciami formujúceho sa hnutia slovenských nadrealistov. Tento postoj mal dať najavo, ako sa chce nové zoskupenie profilovať a aké sú jeho ciele. Iný pohľad na dané udalosti si nadrealisti utvorili až neskôr, keď prestali tak zásadne trvať na dodržiavaní surrealistických zásad a svoju činnosť prispôsobili viac aktuálnemu spoločenskému daniu. V dôsledku týchto zmien začali akceptovať už aj Nezvalov postoj, označiac ho za prirodzenú reakciu intelektuála na spoločenské dianie v Európe pred druhou svetovou vojnou. V spomenutej knihe Š. Žáryho je celá vec vykreslená takto: „Snažili sme sa chápať okolnosti, za akých sa to stalo. Veď nadišla chvíľa bytia a nebytia, keď je nevyhnutné voliť medzi *roztržkou se skupinou* a *roztržkou se svědomím*. Poézia zostala poéziou, ale v takejto atmosfére aj Bretonove anarchistické sklony zdali sa jeho českému vyznavačovi Nezvalovi vypuklejšie“ (s. 37).

Aspoň pre zaujímavosť môžeme uviesť, že k sporu medzi českými surrealistami dodatočne zaujal stanovisko aj Laco Novomeský. Známý básnik, politik a publicista sa k nemu krátko vyjadril v závere svojho článku o osobnosti a diele K. Teigeho, ktorý uverejnili v roku 1967 Literární noviny. O spore neuviedol žiadne podrobnosti, zato však jasne zdôraznil, kto mal podľa neho pravdu: „Teige tehdy (zjara 1938) neuspěl, ale ani nemohl: naší kulturní obec jako celek, ale i komunistickou stranu, dělnickou třídu, ba celý národ tísnily tehdy obavy z přímé válečné hrozby. Ale pravdy zůstaly pravdami i tehdy, když byly zatlačeny do pozadí, třebaže horšími elementy, než je pouhá pravda“ (Novomeský, 1967, s. 3).⁸

L. Novomeský si zjavne uvedomoval širšie okolnosti sporu („obavy z přímé válečné hrozby“), no i tak dal za pravdu K. Teigemu a jeho kritike Sovietskeho zväzu pre negatívne mocenské praktiky. Možno predpokladať, že tento postoj zaujal z dvoch dôvodov. Ako prvá prichádza

⁸ L. Novomeský publikoval spomenutú stať v češtine, v slovenčine vyšla až neskôr.

do úvahy jeho osobná skúsenosť s represívnymi praktikami komunistického režimu na začiatku päťdesiatych rokov. Je dobre známe, že v roku 1951 bol zatknutý a o tri roky neskôr odsúdený na základe vykonštruovaných obvinení z protištátnej činnosti. Jeho prípad tvoril súčasť politického procesu so skupinou slovenských komunistov, ktorých vtedajšia propaganda označila pojmom buržoázni nacionalisti. Spolu s ním boli odsúdení ešte L. Holdoš, I. Horváth, G. Husák a D. Okáli. Na slobodu sa dostal až záverom roka 1955, keď bol podmienene prepustený z väzenia na pražskom Pankráci (viac Drug, 2015).

Druhý z dôvodov naznačuje táto pasáž: „Kdyby byla pravda taková, že v Surrealismu proti proudu jsme přistihli Teiga na hruškách a proto ho právem vyřazujeme z kontextu našich kulturně politických úsilí a s ním, samozřejmě, i úsilí moderní české avantgardy, musíme zopchybovat i o oprávněnosti onoho společenského procesu, který revidoval a napracoval omyly a přehmaty z dob stalinských deformací“ (s. 3). Ukazuje sa, že stanovisko L. Novomeského bolo do značnej miery ovplyvnené aj prebiehajúcim procesom demokratizácie vo vtedajšom Československu. Slovenský básnik narážal hlavne na odhaľovanie nepravostí z päťdesiatych rokov, hoci na to použil dobové eufemizmy ako „omyly“, „prehmaty“ či „deformácie“. Tento demokratizačný proces potlačili až vojská štátov Varšavskej zmluvy, ktoré vtrhli na územie československého štátu v noci z 20. na 21. augusta 1968.

Zo slovenských spisovateľov sa k sporu českých surrealistov neskôr vyjadril ešte básnik Ivan Mojík. Svoje stanovisko sformuloval v článku „*Áno“ a „nie“ Karla Teigeho*, ktorý vyšiel v roku 1992 na stránkach časopisu Romboid. Z jeho pohľadu bol základnou charakteristikou sporu fakt, že sa odohrával na pozadí stretu dvoch mocenských síl – na jednej strane to bol nemecký nacizmus, na druhej strane stalinistická diktatúra. V tejto zložitej situácii sa podľa neho zachoval správne K. Teige, ktorý z pozície kritika postavil do popredia slobodu tvorby, kým V. Nezval uprednostnil stranícku disciplínu, nedbajúc na jej možné nástrahy a nedostatky. Autor článku vyzdvihol aj Teigeho osobitú cestu k vytriezveniu z klamlivých ilúzií o Sovietskom zväze a jeho úlohe v kultúrno-politických dejinách Európy (Mojík, 1992, s. 40).

Ďalší odsek Považanovho vyhlásenia prezrádza, že ešte na začiatku apríla 1938 uvažoval o vydaní už spomenutého zborníka *Daniel v jame levovej*. Ten začal pripravovať zhruba dva mesiace predtým spolu s M. M. Dedinským, no nakoniec nevyšiel aj pre neujasnenú koncepciu (Teplan, 2022). Čo je však trochu prekvapivé, v Považanovom vyhlásení absentuje akákoľvek zmienka o trojčísle Slovenských smerov, ktoré vznikalo od začiatku roka pod editorským vedením M. Bakoša a K. Šimončiča. O tomto trojčísle M. Považan vedel, dokonca bol aj jedným z prispievateľov – uverejnil v ňom štúdiu s názvom *O tzv. skutočnosti v umení* (Považan, 1938a) –, ale i napriek tomu ho vo svojom vyhlásení nespomenul. Jedným z dôvodov toho mohol byť fakt, že sa na jeho príprave osobne nepodieľal.

Na koniec vyhlásenia dopísal M. Považan krátky menoslov, do ktorého okrem seba zaradil ešte M. M. Dedinského, R. Fabryho a V. Reisela. Takto chcel zrejme navodiť dojem, že ide o kolektívnu deklaráciu, nie o prejav jednotlivca. Vzniká len otázka, či ostatní menovaní obsah vyhlásenia poznali a či sa s ním aj stotožňovali. Detaily azda poznal M. M. Dedinský, ktorý sa vtedy s M. Považanom často stýkal a patril k jeho najbližším priateľom.

Keďže vyhlásenie zostalo v rukopise, nemalo žiadny vplyv na nasledujúci vývoj nadrealizmu. Dnes stojí za pozornosť hlavne ako dokument odrážajúci niektoré špecifické momenty a aspekty jeho formovania v druhej polovici tridsiatych rokov. Okrem iného ukazuje, že príslušníci hnutia zastávali v začiatkoch aj názory a postoje, ktoré sa neskôr dostali do úzadia,

prípadne úplne vymizli. To platilo napríklad pre otvorený príklon k medzinárodnému surrealizmu alebo negatívny postoj k V. Nezvalovi. Zároveň sa v tomto dokumente dobre odzrkadľuje aj zásadovosť, s akou vtedy M. Považan nahliadal na úlohy nastupujúceho hnutia. V ďalších rokoch už taký principiálny nebol, pôsobil viac umiernenejšie, nevyhýbajúc sa ani rozličným ústupkom či kompromisom. Príkladom toho môže byť jeho spolupráca s R. Dilongom, ku ktorému ešte v roku 1938 pristupoval nedôverčivo. Ako celkom oprávnená sa z tohto hľadiska javí otázka, aký by mal nadrealizmus ďalší vývoj, ak by vyhlásenie vyšlo.

LITERATÚRA

- 1938a. Manifest slovenského surrealizmu. *Robotnícke noviny*, 1938, roč. 35, č. 43, s. 3.
- 1938b. Slovenskí surrealisti sa sdružili. *Robotnícke noviny*, 1938, roč. 35, č. 79, s. 3.
- po –. 1936. Rudolf Fabry: Uťaté ruky. *Kultúra*, 1936, roč. 8, č. 3, s. 134 – 135.
- BAKOŠ, Mikuláš. 1969. *Avantgarda 38. Štúdie, články, dokumenty*. Bratislava: Slovenský spisovateľ. 1969.
- BAKOŠ, Nikolaj. 1936. Surrealizmus na Slovensku a čo s tým? *Slovenské smery umelecké a kritické*, 1935/1936, roč. 3, č. 6, s. 211 – 221.
- BAKOŠ, Nikolaj. 1938. K vývinu a situácii slovenskej literatúry. *Slovenské smery umelecké a kritické*, 1937/1938, roč. 5, č. 6-7, s. 250 – 262.
- BEDNAŘÍKOVÁ, Hana. 2013. Karel Teige v kontextech ruské avantgardy 20. a 30. let. K vývojové dynamice Teigeho estetických a uměleckých koncepcí. *Slavica litteraria*, 2013, roč. 16, č. 1-2, s. 23 – 34. ISSN 1212-1509.
- BOR, Ján Elen. 1940. Sen a skutočnosť. *Slovák*, 1940, roč. 22, č. 288, s. 8.
- DRÁPALA, Milan. 1996. Iluze jako osud. K vývoji politických postojů Vítězslava Nezvala. *Soudobé dějiny*, 1996, roč. 3, č. 2-3, s. 175 – 218. ISSN 1210-7050.
- DRUG, Štefan. 2001. Kalendárium. In: DEDINSKÝ, Móric Mittelmann. *Na chrbte tigra*. Bratislava: Marenčin PT, 2001, s. 230 – 235. ISBN 80-88912-16-4.
- DRUG, Štefan. 2015. *Väzeň vlastných súdruhov. Z väzenských rokov básnika Novomeského*. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania, 2015. ISBN 978-80-971271-6-9.
- CHORVÁTH, Michal. 1936. Rudolf Fabry: Uťaté ruky. *Elán*, 1935/1936, roč. 6, č. 6, s. 8 – 9.
- MOJÍK, Ivan. 1992. „Áno“ a „nie“ Karla Teigeho. *Romboid*, 1992, roč. 27, č. 3, s. 36 – 41.
- NOVOMESKÝ, Ladislav. 1967. „...takový Teige“. Nad vydávaním Teigova díla. *Literární noviny*, 1967, roč. 16, č. 22, s. 1, 3.
- NOVOMESKÝ, Ladislav. 1988. „...takový Teige“. Nad vydávaním Teigeho diela. *Romboid*, 1988, roč. 23, č. 10, s. 13 – 16.
- ob. 1942. Nadrealizmus a kultúrna tradícia. *Gardista*, 1942, roč. 4, č. 164, s. 6.
- PAVČÍK, Filip. 2019. Reakcie slovenskej kultúrnej obce na sovietsku kampaň proti tzv. formalizmu v umení medzi rokmi 1936 – 1938. *Historický časopis*, 2019, roč. 67, č. 1, s. 103 – 125. ISSN 0018-2575.
- POVAŽAN, Michal. 1938a. O tzv. skutočnosti v umení. *Slovenské smery umelecké a kritické*, 1937/1938, roč. 5, č. 6-8, s. 274 – 280.
- POVAŽAN, Michal. 1938b. Skupina slovenských surrealistov... (inc.). Literární archiv Památníku národního písemnictví, fond Karel Teige, inv. č. 1059.
- POVAŽAN, Michal. 1939a. Básnické torzo Janka Kráľa. *Elán*, 1938/1939, roč. 9, č. 9-10, s. 6 – 7.
- POVAŽAN, Michal. 1939b. Nadrealizmus v slovenskej poézii. *Národné noviny*, 1939, roč. 70, č. 81, s. 4; č. 82, s. 4.
- POVAŽAN, Michal. 1942. Básnické hľadanie Rudolfa Dilonga. *Národné noviny*, 1942, roč. 73, Vianoce 1942, s. 13.
- SOLDÁN, Ladislav. 1986. S Nezvalom a proti nemu. Marxistická kritika a teorie 30. let o Nezvalovisurrealistovi. In: KUBÍČEK, Jaromír (ed.). *Vítězslav Nezval – spoluvůrce pokrokové kulturní politiky*. Brno: Státní vědecká knihovna – Muzejní a vlastivědná společnost, 1986, s. 39 – 44.

- ŠMÁLOV, Jozef Kúttnik. 1939. Má surrealizmus na Slovensku predpoklady? *Slovák*, 1939, roč. 21, č. 99, s. 7.
- TEIGE, Karel. 1938. *Surrealismus proti proudu*. Praha: Surrealistická skupina, 1938.
- TEPLAN, Dušan – KAMENČÍK, Marián. 2022. *Slovenský nadrealizmus v korešpondencii (1935 – 1948)*. Fintice: FACE – Fórum alternatívnej kultúry a vzdelávania, 2022. ISBN 978-80-89763-87-0.
- TEPLAN, Dušan. 2022. Daniel v jame levovej. (K jednej epizóde z dejín slovenského nadrealizmu.) *Slavica litteraria*, 2022, roč. 25, č. 2, s. 21 – 33. ISSN 1212-1509.
- ŽÁRY, Štefan. 1981. *Stovežatý básnik. Esej o Vítězslavovi Nezvalovi*. Bratislava: Slovenský spisovateľ, 1981.

.....

PhDr. Dušan Teplan, PhD.
Katedra slovanských filológií
Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre
Štefánikova 67
949 01 Nitra
Slovenská republika
dteplan@ukf.sk